

DE AL DAN NIET GECLAUSULEERDE VERKLARING BIJ DE JAARREKENING

Drs. H. H. J. Nordemann

1 Inleiding

De aanduiding „geclausuleerde verklaring” werd in Nederland geïntroduceerd door Pruyt in zijn diesrede voor de Nederlandse Economische Hogeschool in 1954¹). Bij die gelegenheid concludeerde hij (onder meer) tot de noodzaak van een individuele clausulering der goedkeurende accountantsverklaring bij de jaarrekening van een onderneming op grond van het ontbreken van een absoluut, d.w.z. een in bedrijfseconomisch opzicht objectief bepaald, winstbegrip. In iedere goedkeurende verklaring zou een clause (toevoeging, zinsnede)²) moeten worden opgenomen, aangevende in hoeverre het als uitkeerbare winst gepresenteerde bedrag is beïnvloed door subjectieve beleidsreserveringen.

Burgert heeft de idee van de door Pruyt bepleitte bedrijfseconomische clausulering verder uitgewerkt, eerst in zijn openbare les³), later in zijn prae-advies voor de Accountantsdag 1967⁴). Ook hij komt tot de conclusie dat met de door Nederlandse accountants gehanteerde „laconieke” juistheidsoordelen (vervat in bewoordingen als „nagezien en akkoord bevonden”, „de jaarrekening geeft een juist beeld” etc.) de strekking van het goedkeurend oordeel onvolkomen wordt weergegeven. Het door genoemde auteurs aan de orde gestelde probleem van de bedrijfseconomische clausulering der goedkeurende verklaring vormt één aspect van het meer algemene vraagstuk van de formulering der accountantsverklaring, in het bijzonder van de in het publieke verkeer gebrachte goedkeurende verklaring bij de jaarrekening van een bedrijfshuishouding (onderneming).

Is de term „clausulering” betrekkelijk nieuw, dit geldt zeker niet voor het daarmee aangeduide vraagstuk. Men denke slechts aan de discussies in de twintiger en dertiger jaren over de leer van het gewekte vertrouwen, de publieke en private taak, de uitvoerige accountantsverklaring e.d.⁵).

Het opnieuw in de actualiteit komen van dit vraagstuk en met name van

¹) B. Pruyt, Subjectieve schattingen en beleidselementen bij winstbepaling en winstbestemming, 1954

²) de tussen haakjes geplaatste termen zijn door mij, bij gebreke van een definiering, uit de strekking van het betoog afgeleid. Van Dale - editie 1961 - vermeldt: afz. zinsnede in een stuk of brief van ambtelijk karakter, inzonderheid een afzonderlijke bepaling of beslissing; beding, voorbehoud (dit laatste is zeker niet bedoeld, zie het vervolg van mijn betoog).

³) R. Burgert, Enige beschouwingen over de wenselijkheid van bedrijfseconomische clausulering van de accountantsverklaring, 1956.

⁴) R. Burgert, Bedrijfseconomisch aanvaardbare grondslagen voor de gepubliceerde jaarrekening, bijlage bij De Accountant, sept. 1967. Zie ook verslag van de 50e Accountantsdag, De Accountant, febr./maart 1968 (hierna: verslag)

⁵) Th. Limperg Jr, rede voor het Internationaal Accountantscongres, 1926; De functie van de accountant en de leer van het gewekte vertrouwen, Mab 1932, 1933, opgenomen in 1924 Mab 1960, deel 2; De uitvoerige accountantsverklaring, Mab 1939, eveneens in 1924 Mab 1960; R. A. Dijkster, De „publieke” en de „private” taak van de accountant, Mab 1930, eveneens 1924 Mab 1960; A. Sternheim, De accountantsverklaring, pre-advies Accountantsdag 1939, alsmede mondelinge toelichting en debat, uitgave Niva.

het bedrijfseconomische aspect daarvan houdt ongetwijfeld verband met de sedert de vijftiger jaren sterk toegenomen belangstelling voor de jaarverslaggeving van ondernemingen, tot uitdrukking komend in tal van publikaties⁶⁾ en culminerend in de Wet op de Jaarrekening van ondernemingen van 1970.

De daardoor geïnitieerde discussies richtten zich in de kringen van bedrijfs-economen en accountants uiteraard in het bijzonder op het vraagstuk van de waarderingsgrondslagen voor de jaarrekening.

Het behoort m.i. tot de verdienste van de bedrijfs-economen Pruyt en Burgert dat zij de betrekkelijkheid van de bedrijfseconomische grondslagen nog eens duidelijk aan de orde hebben gesteld.

Het tot stand komen van de Wet en de daarmee gepaard gaande invoering van de verplichte accountantscontrole geven aan de accountantsverklaring ongetwijfeld meer gewicht. Een bezinning op het vraagstuk van de doelmatige formulering wordt alleen daardoor reeds gerechtvaardigd. Dit vraagstuk kan uiteraard binnen het bestek van dit artikel niet uitputtend worden behandeld. Het onderstaande heeft dan ook slechts een beperkte pretentie, namelijk aan te geven of en zo ja in welke omstandigheden clausulering der publieke goedkeurende verklaring bij de jaarrekening doelmatig kan worden geacht⁷⁾).

Daarbij zal tevens aandacht worden gegeven aan de opvattingen terzake van de formulering der verklaring in Amerika en Engeland, niet alleen omdat Burgert met instemming hiernaar verwijst, maar ook omdat juist in de laatste tijd, mede onder invloed van een aantal uitspraken in tegen accountants aangespannen aansprakelijkheidsprocedures, in die landen een herbezinning op de doelmatigheid van de daar gehanteerde formuleringen plaatsvindt⁸⁾).

Duidelijk dient gesteld dat het gaat om clausules die niet het karakter hebben van een voorbehoud - dit laatste dient immers volledig te worden omschreven, zodat te dien aanzien geen sprake kan zijn van beperking of uitbreiding van de in de verklaring gedane mededelingen - en evenmin de strekking der goedkeuring wezenlijk aantasten.

2 Aan de accountantsverklaring te stellen eisen

Iedere door een accountant af te geven verklaring dient te voldoen aan daarvoor in het beroep geldende normen terzake van objectiviteit en zorgvuldigheid. Uit deze algemeen erkende eisen vloeit voort de noodzaak tot:

duidelijkheid: de strekking van het door de accountant verrichte onder-

⁶⁾ Bijv. Het Jaarverslag, rapport Commissie Jaarverslaggeving van de Nederlandse Werkgeversverbonden, 1955; Verslaggeving, verantwoording en voorlichting door de besturen van naamloze vennootschappen, Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden, 1965; Herziening van het ondernemingsrecht, rapport van de Commissie Verdam, 1965.

⁷⁾ De rapportering aan de leiding, de beperkte kring, vertoont uiteraard geheel andere aspecten

⁸⁾ Bar Chris en Continental Vending Cases, Journal of Accountancy hierna J of A, diverse artikelen, 1968, '69, '70.

H. B. Reiling en R. A. Taussig, Recent Liability Cases-Implications for accountants, J of A sept. 1970
J. C. Burton, The Seaview Symposium on Financial Reporting, in JofA, jan. 1969
Accountants International Study Group, The independent Auditors' reporting standards in three nations, 1969

zoek en het op basis daarvan gegeven oordeel dienen voor degene voor wie de verklaring is bestemd op ondubbelzinnige wijze te worden aangegeven.

volkomenheid: aan de verklaring mag niets ontbreken wat essentieel is voor de verantwoorde oordeelsvorming (terminologie Wet op de Jaarrekening) van de gebruiker; essentiële leemtes in het onderzoek of in het oordeel dienen uitdrukkelijk vermeld.

beknoptheid: de verklaring dient geen elementen te bevatten die voor het verantwoorde oordeel irrelevant of mogelijk zelfs schadelijk zijn.

Toegespitst op de publieke verklaring bij de jaarrekening dient te worden vastgesteld:

- wie is de gebruiker
- welke strekking heeft een goedkeurende verklaring

Met betrekking tot de gebruiker kunnen wij kort zijn; de kring van gebruikers van jaarrekeningen (het maatschappelijk verkeer) is ten principale noch naar omvang noch naar samenstelling gedefinieerd. Voor allen geldt evenwel dat zij geen toegang hebben tot en dus verondersteld worden ook geen kennis te hebben van het door de accountant gecontroleerde lichaam. Zij worden gepersonifieerd in de figuur van de verstandige leek.

Met de vraag naar de strekking komen wij op het terrein van de belangrijkste specifieke functie van de accountant, de controle van de jaarrekening.

Limperg⁹⁾ argumenteerde dat hier sprake is van een geconsolideerde functie, d.w.z. een functie met een in het maatschappelijk verkeer vaststaande inhoud. Een in het kader van de vervulling van die functie gegeven goedkeurende verklaring heeft derhalve een vaststaande maatschappelijke strekking, ongeacht de daarvoor gekozen bewoordingen.

Overigens dient het begrip „vaststaand” niet in absolute zin te worden geïnterpreteerd; het heeft een dynamisch karakter, zoals Limperg reeds betoogde, sprekende over de grondslagen van de normen voor de inhoud van de functie: de rationele verwachtingen van het verkeer, die evolueren onder invloed van de vaktechnische mogelijkheden der accountantscontrole, de verworvenheden der bedrijfseconomie, de administratieve techniek en de steeds groeiende informatiebehoefte van de zich naar aard en omvang uitbreidende kring van gebruikers der verklaring¹⁰⁾.

Uit het voorgaande volgt dat de strekking van de goedkeurende verklaring op een bepaald moment, of beter, gedurende een periode van „stabiele” verwachtingen, bepaald wordt door de in het verkeer daarvoor gegroeide normen. Deze hebben betrekking op de volgende aspecten¹¹⁾:

- 1 het bedrijfseconomische aspect: het door de jaarrekening gegeven beeld van vermogen en resultaat
- 2 het vaktechnische aspect: aard en omvang van het door de accountant ten behoeve van zijn oordeelsvorming te verrichten onderzoek van de jaarrekening (engels: scope)¹²⁾.

⁹⁾ t.a.p. in dezelfde zin A. Sternheim, t.a.p.; anders J. Kraayenhof, debat Accountantsdag 1939.

¹⁰⁾ I. Kleerekoper, De accountantsverklaring, in Stramien, 1967.

¹¹⁾ R. Burgert, t.a.p. 1956

¹²⁾ het Wetboek van Koophandel schrijft in artikel 42a ook voor een regelmatig toezicht op de boekhouding. Een opdracht tot controle van de jaarrekening omvat derhalve ook toezicht op ordelijk administratief beheer in de loop van het jaar.

Indien nu de normen ten aanzien van beide aspecten voor alle gevallen duidelijk en ondubbelzinnig vaststaan, kan geconcludeerd worden tot de eenvoudige ondertekening als de meest doelmatige vorm voor de goedkeurende verklaring. Iedere toevoeging (clausulering) is overbodig, roept vragen op en schept mogelijk verwarring. In Limpergs visie is er in de Nederlandse situatie inderdaad sprake van een dergelijke vaststaande inhoud. De algemene controle, d.i. de controle van de jaarrekening, heeft een vaststaande doelstelling: het geven van een deskundig oordeel over de juistheid, mede in de zin van volledigheid¹³⁾ van het beeld dat de jaarrekening geeft van vermogen en resultaat. Genoemde juistheid heeft een objectieve inhoud ingeval de vervangingswaarde wordt toegepast. De in de doelstelling vervatte verwachte zekerheid is, rekening houdende met de grenzen der accountantscontrole-techniek, bereikbaarheid, mits maar geen subjectieve taakbeperkingen worden aanvaard.

Tegen deze vrij absolute definiëring van de begrippen „juistheid” en „zekerheid” is in de loop der jaren in toenemende mate bezwaar aangetekend. In kringen van het accountantsberoep, althans in de praktische beroepsuitoefening, is m.i. eigenlijk nimmer sprake geweest van een tout court aanvaarden van Limpergs visie, ook al is bij meerdere gelegenheden wel eens de indruk gewekt van het tegendeel¹⁴⁾. In de praktijk van het accountantsberoep wordt wel algemeen aanvaard, dat de periodieke vermogens- en resultaatbepaling onvermijdbare onzekerheden bevat. En dat evenzeer onvermijdbaar is de invloed hierop van de subjectieve visie der leiding, tot uitdrukking komend in haar keuze van waarderingsgrondslagen.

Ipsso facto betekent dit een beperking van de strekking van het door de accountant gegeven oordeel. Daarnaast moet nog rekening worden gehouden met beperkingen voortvloeiende uit de aan de deskundigheid van de accountant gestelde grenzen alsmede uit de toepassing, op rationele gronden, van toleranties in het oordeel latende controle-technieken, zoals steekproeven en omspannende totaal- en verbandcontroles.

Burgert en Pruyt hanteren dan ook een verkeerd uitgangspunt voor hun analyse, wanneer zij een goedkeurende verklaring definiëren als „een opinie omtrent de juistheid van de berekende winst” (Pruyt), resp. „een opinie omtrent de juistheid der jaarrekening” (Burgert, 1956). Deze verklaring is niet een „opinie omtrent de juistheid”, althans niet volgens de in de praktijk van het Nederlandse accountantsberoep gehuldigde opvattingen, die onder meer tot uitdrukking komen in de in 1946 in de beroepsreglementering vastgelegde clause van het goed koopmansgebruik¹⁵⁾.

Hun kritiek richt zich in wezen tegen de hierboven weergegeven dogmatische opvattingen van Limperg, die, zoals gezegd, niet door het accountants-

¹³⁾ Het fameuze "chiffre d'affaires", zie bijv. Congresrede, 1926.

¹⁴⁾ vergelijk de geschriften van A. Mey, A. Sternheim, t.a.p., maar ook K. Kruisbrink, Vaktechnische eisen te stellen aan vorm en inhoud van de accountantsverklaring, bijdrage Internationaal Accountantscongres, 1967, in Mab 1968, pag 107 e.v.

¹⁵⁾ RBR, art. 13, lid 2. Deze reglementaire bepaling geldt voor iedere jaarrekening-verklaring. Burgerts uitspraak dat deze bepaling geen... van elke verklaring deelsluitmakende clausulering is, is derhalve onjuist (t.a.p. 1956, pag 7).

beroep zijn overgenomen. Waar deze kritiek de accountantspraktijk miskent, wordt zij tot een strijd tegen windmolens¹⁶⁾.

Gegeven de hierboven aangeduide beperkingen in de strekking van de goedkeurende verklaring is voor een doelmatige functievervulling vereist, dat hieraan op een voor het maatschappelijk verkeer duidelijke wijze uitdrukking wordt gegeven.

In feite betreden wij hier het terrein van de clausuleringen in de zin van nadere mededelingen betreffende de strekking van de goedkeurende verklaring bij de jaarrekening.

Alvorens dit te doen is het evenwel noodzakelijk de doelstelling van de accountantscontrole van de jaarrekening, de algemene functie dus, nog iets nader te analyseren.

Tot nu toe beperkte de beschouwing zich tot de reeds door Limperg geformuleerde doelstelling: het geven van een deskundig en onafhankelijk oordeel over het door de jaarrekening bij de verstandige leek opgeroepen beeld van vermogen en resultaat van het bedrijf¹⁷⁾.

Met deze doelstelling wordt ongetwijfeld een in Nederland algemeen aanvaard (geconsolideerd) controle-object aangegeven, zelfs het belangrijkste (zo niet het enige)¹⁸⁾.

De laatste jaren valt er in ons land een tendens te bespeuren om aan de strekking van de publieke verklaring bij de jaarrekening uitbreiding te geven, in het bijzonder naar de zijde van de prospectief gerichte informatie betreffende het gecontroleerde bedrijf. Naast het retrospectief gerichte uitkomstverslag zouden in de controle moeten worden betrokken objecten als:

- de doeltreffendheid van de administratie in de zin van het systeem van bestuurlijke informatieverzorging.
- het systeem en de werking van de interne controle
- de toereikendheid van de maatregelen ter verzekering van de continuïteit (leiding, financiering, e.d.)
- de doeltreffendheid van het management (management-audit; cf R. van der Torn)¹⁹⁾
- de visie van de leiding op de toekomst (de toekomstparagraaf uit het jaarverslag, cf A. Goudekot)²⁰⁾

Niet ontkend kan worden dat er een toenemende behoefte is aan dit soort oordelen²¹⁾. Van geconsolideerde controle-objecten is evenwel nog geen sprake. Afgezien van de vraag of deze objecten al of niet doelmatig tot het (toekomstig) werkterrein van de accountant moeten worden gerekend. Daar-

¹⁶⁾ In dit verband is de juistheidsclausule, vervat in RBR, art. 13 lid 2 (... en dat de waardering en omschrijving van de posten juist zijn geschied) ietwat misleidend. De vroegere RVA-bepaling kende deze intussen niet. RVA, art. 16, lid 2.

¹⁷⁾ daaronder ook te begrijpen het wettelijk voorgeschreven toezicht op de boekhouding in de loop van het jaar.

¹⁸⁾ verg. de betreffende clausulering in RBR art 13, lid 2

¹⁹⁾ Pre-advies Accountantsdag 1969, bijlage bij de Accountant

²⁰⁾ Goed Koopmansgebruik, Mab 1965, pag 282 e.v.

²¹⁾ A. B. Frielink, Enkele misverstanden en misvattingen in en rond hoofdstuk IV van het Rapport-Verdam, Mab, 1966, pag 138 e.v. H. H. J. Nordemann, Wensen en Grenzen, Enige beschouwingen over de jaarrekening van ondernemingen, 1967

voor is er nog teveel onzekerheid met betrekking tot vorm en inhoud van de behoefte, terwijl er bovendien veelal (nog) geen sprake is van een algemene deskundigheid van de accountant op genoemde terreinen.²²⁾

Het is daarom doelmatig onderscheid te maken tussen clausuleringen betreffende geconsolideerde en clausuleringen betreffende niet-geconsolideerde controle-objecten.

3 Clausuleringen betreffende geconsolideerde controle-objecten

De hierna volgende beschouwing beperkt zich tot de algemeen aanvaarde doelstelling: het oordeel over het beeld van de jaarrekening. Uitgaande van de in de inleiding geformuleerde probleemstelling zal worden nagegaan of en zo ja in welke omstandigheden het doelmatig is daarop betrekking hebbende clausuleringen in de accountantsverklaring op te nemen.

Alvorens deze vraag aan de orde te stellen, is het van belang kennis te nemen van de wijzen waarop dergelijke clausuleringen in de praktijk geschieden, niet alleen in Nederland, doch ook in Amerika en Engeland, de landen waar, althans volgens Burgert²³⁾, sprake is van rationelere procedures. (Men kan zich overigens afvragen of vergelijking van de gebruiken in genoemde landen wel verantwoord is. Deze hebben immers alle een „eigen” maatschappelijk verkeer met een eigen patroon van „rationele verwachtingen”. Ik ben geneigd genoemde vraag in positieve zin te beantwoorden. In alle drie landen is sprake van een free enterprise economie, waarin leiders van ondernemingen, publiekelijk verantwoording afleggen over het gevoerde beheer, in de vorm van jaarrekeningen bestaande uit dezelfde onderdelen - balans, resultatenrekening en toelichting -²⁴⁾, met daarbij een accountantsoordeel over het beeld van die jaarrekeningen²⁵⁾).

In navolging van Burgert wordt hierna onderscheid gemaakt tussen clausuleringen betreffende het bedrijfseconomische aspect: het beeld, en clausuleringen betreffende het vaktechnische aspect: aard en omvang van het onderzoek (engels: scope) of kortweg bedrijfs-economische en vaktechnische clausuleringen²⁶⁾).

²²⁾ Verg. T. A. Lee, The nature of auditing and its objectives, Accountancy, april 1970 betreffende een empirisch onderzoek naar „audit objectives” in Engeland. Hij spreekt van „generally accepted company audit objectives”.

²³⁾ 1956, 1967 t.a.p.

²⁴⁾ in Amerika in een toenemend aantal gevallen bovendien het „funds statement”.

²⁵⁾ Accountants International Study Group, t.a.p.

²⁶⁾ Men hoede zich er overigens voor, dit onderscheid te absoluut te zien. Er is een duidelijke relatie, want „wat in de presentatie nog waarderingsbeginsel is, is in de verantwoording en de accountantsverklaring een vraagstuk van controle”: G. L. Groeneveld, Goed Koopmansgebruik of bedrijfs-economisch beginsel in de jaarrekening, Stramien, 1967, pag. 237.

NEDERLAND

bedrijfseconomische clausuleringen

jaarrekeningen: de toelichting

beroepsreglementering: Reglement van Arbeid (hierna RVA) van het NivA-1946 art. 16, lid 2 „deze verklaring houdt de bevestiging in, dat de jaarrekening is opgemaakt volgens goed koopmansgebruik en betreft mede het bestaan en de waardering der activa en passiva en de omschrijving der posten”. Regelen Beroepsuitoefening Registeraccountants (RBR) van het NivRA 1963 art. 13, lid 2: Deze verklaring geldt als bevestiging, dat genoemde stukken volgens goed koopmansgebruik zijn opgemaakt, dat de daarin vermelde activa en passiva werkelijk bestaan en dat de waardering en de omschrijving van de posten juist zijn geschied.

wetgeving: Wetboek van Koophandel, art. 42: balans en winst- en verliesrekening gaan vergezeld van een toelichting welke vermeldt naar welke maatstaf de onroerende en roerende goederen zijn gewaardeerd (tekst sedert 1928 tot heden).

Wet op de Jaarrekening (1970) artikel 2: de jaarrekening geeft een zodanig inzicht dat een verantwoord oordeel kan worden gevormd omtrent het vermogen en het resultaat der onderneming, alsmede voorzover de aard van een jaarrekening dat toelaat, omtrent haar solvabiliteit en liquiditeit.

art. 3: getrouw en stelselmatig.

art. 5: de grondslagen waarop de waardering en resultaatbepaling berust, voldoen aan normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd.

art. 8, lid 2: voorzover de jaarrekening niet voldoet aan de bepalingen van de wet, maakt de accountantsverklaring daarvan melding.

Diverse wetten, zoals de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf, Pensioen- en Spaarfondsenwet enz. (in het bijzonder de voorschriften betreffende Staten).

accountantsverklaringen: in de publieke verklaringen gebruikte termen als aanvaardbaar, betrouwbaar, getrouw beeld e.d.

in de toekomst: aanbevelingen van de Commissie van Advies inzake Jaarverslaggeving van het NivRA, uitspraken van de Ondernemingskamer, e.d.

vaktechnische clausuleringen (scope)

beroepsreglementering: RvA art. 5: geen verantwoordelijkheid voor omissiën, die het onderzoek der administratie niet aan het licht kon brengen (axiomatisch voorbehoud) in 1946 geschrapt.

art. 2: eerlijkheid, nauwkeurigheid en onzijdigheid; deugdelijke grondslag.

art. 16, lid 1: de goedkeuring omvat balans winst- en verliesrekening en de toelichting RBR art. 3: deugdelijke grondslag; art. 13, lid 1, conform RvA art. 16, lid 1; art. 7: mededeling van derden, zorgvuldigheid en nauwkeurige omschrijving; art. 4/5: gebruik verklaringen van andere accountants; meldingsplicht buitenlandse accountants in verklaring.

uitspraken van de beroepsorganisatie: rapporten Commissie van Advies inzake Beroepsaangelegenheden (NivA) betreffend de verhouding van de ac-

countant tot de actuaris bij levensverzekeringmaatschappijen en de invloed hiervan op de accountantsverklaring; accountantsverklaringen bij ondernemingen die in Indonesië werkzaam zijn; de accountant en fraude etc.
accountantsverklaringen: gebruik verklaringen buitenlandse accountants; verwijzing naar actuaris; mededeling betreffende Indonesië-belangen; het „beeld”(?)).

AMERIKA

bedrijfseconomische clausuleringen:

jaarrekeningen: notes to the financial statements

wetgeving: Securities Acts 1933-34; SEC-voorschriften, Accounting Releases

Fiscale wetgeving: toegelaten waarderingstelsels

beroepsreglementering: generally accepted accounting principles: principles that command substantial authoritative support. Opinions Accounting Principles Board; historical dollar accounting (factual basis)

accountantsverklaringen: standaardformulering, waarin referentie aan g.a.a.p., applied on a basis consistent with previous year; in our opinion . . . present fairly²⁷).

rechtspraak: civielrechtelijke en strafrechtelijke aansprakelijkheidsprocedures met soms verreikende invloed op de inhoud van „opinion” zowel als „scope”²⁸).

vaktechnische clausuleringen

beroepsreglementering: vervat in de leden bindende Statements on Auditing Procedure aangevende de generally accepted auditing standards; Code of professional ethics

accountantsverklaringen: voorgeschreven referentie aan generally accepted auditing standards

beschrijving verrichte werkzaamheden: and accordingly included such tests of the accounting records and such other auditing procedures as we considered necessary in the circumstances.

er is sprake van een „report”, vroeger van een „certificate”²⁹).

rechtspraak: zie hierboven.

ENGELAND

jaarrekeningen: notes on the accounts

wetgeving: deze is van overheersende invloed. Companies Act's 1948/67

²⁷) In zijn pre-advies stelt Burgert, dat de Amerikaanse accountant geen oordeel van juistheid afgeeft, doch slechts verklaart dat de jaarrekening in overeenstemming met g.a.a.p. is opgesteld (t.a.p., pag. 159). Inderdaad, geen juistheids- maar wel een fairness-oordeel en „what's the difference? ”

²⁸) verg. Mc Kesson & Robbins Case, 1939: Continental Vending Case, 1969-70.

²⁹) Accountants International Study Group, t.a.p. Zie ook P. H. Rosenfield. The auditors standard report can be improved, in JofA, oktober 1964, die een pleidooi houdt voor eliminatie van taakbeschrijvingen in de korte publieke verklaring.

bedrijfseconomische aspect³⁰): true and fair view, proper books of account (cf. ons Wetboek van Koophandel art. 42a)
vaktechnische aspect: balans en verlies- en winstrekening in overeenstemming met books of account and returns;
berichtgeving over niet door accountant bezochte vestigingen (branches);
voorschrift tot in de verklaring opnemen van wettelijk voorgeschreven, niet in jaarstukken opgenomen elementen;
obtain all the information and explanation necessary for the purpose of the audit

accountantsverklaringen: stereotype inhoud;
referentie aan Companies Acts; true and fair view; ontwikkeling van positieve naar negatieve stelsel;
geen scope; in our opinion
beroepsreglementering: beperking tot aanbevelingen: Accounting Recommendations en Statements on Auditing;
criterium: best practice;
waarderingsgrondslag: lower of cost or market.
rechtspraak: aansprakelijkheidsprocedures (bijv. Kingston Cotton Mills

Case: taak van de accountant; Royal Mail Steam Packet

Case: bedrijfseconomisch.

Vergelijking van de situatie in Nederland met die in Amerika en Engeland levert de volgende voor ons onderwerp van belang zijnde vaststellingen op:

1 In geen der drie landen is sprake van een uniformering van grondslagen voor de jaarrekening. Er is „slechts” een streven tot „narrowing the areas of difference and variety in accounting practice”³¹), immers „Some generally accepted accounting principles are more generally acceptable than others”³²).

2 Noch in Amerika noch in Engeland is sprake van een „volkomen” bedrijfseconomische clausulering. Kenmerkend is in dit verband de uitspraak van de voorzitter van het Engelse Instituut in 1969:

„the real difficulty is not the absence or multitude of accounting principles but applying them to the facts of a particular business. The root of the problem lies in the fact that the assesment of profit in a going concern for so short a period as twelve months is usually not a simple matter of objective recording and calculation; it calls largely for commercial judgement in evaluating the outcome of transactions not yet completed”. Deze uitspraak is geheel in tegenstelling tot Burgerts optimistische visie ten aanzien van de grotendeels in de wettelijke regeling besloten liggende clausulering in Engeland³³).

³⁰) De Companies Acts regelen eigenlijk impliciet de Engelse g.a.a.p.

³¹) Council of The Institute of Chartered Accountants in England and Wales. Statement of intent on accounting standards in the 1970's, Accountancy, jan. 1970.

³²) I. Hicks, Toward definitive accounting standards, The Accountant, Juni 1970.

³³) 1956, t.a.p., pag 10. „Er kan derhalve nauwelijks enige twijfel bestaan omtrent de bedrijfseconomische betekenis van het winstcijfer, waarop een Engelse accountantsverklaring betrekking heeft”

3 In Amerika bevat de goedkeurende verklaring clausules van vaktechnische zowel als bedrijfseconomische aard. In Engeland heeft de Companies Act 1967 de tot dan bestaande mededelingen in de verklaring grotendeels overbodig gemaakt door de gesignaleerde overgang van het positieve naar het negatieve systeem. Afgezien van het standaardgebruik van „true and fair” verschilt de Engelse verklaring nog slechts op één punt met de Nederlandse, namelijk in de referentie aan de wetten van 1948 en 1967. Dit verschil vloeit voort uit de eisen van de wet: in Engeland verplichte vermelding, in Nederland slechts indien geen overeenstemming met de wet³⁴).

4 In Amerika is, mede onder invloed van recente rechterlijke uitspraken twijfel gerezen aan de doelmatigheid van de gebruikte clausuleringen. Er is zelfs een sterke stroming de clausuleringen vrijwel geheel af te schaffen en de publieke accountantsverklaring te beperken tot „a simple expression of opinion on designated statements as is done in the UK”³⁵). Het resultaat zou zijn: vereenvoudiging („plain man’s audit reports”), minder kans op misverstand, internationale standaardisatie gemakkelijker te verwezenlijken³⁶), sterker in het oog springen van het bijzondere in de individuele verklaring.

In dit verband is de vierde aanbeveling van de Accountants International Study Group van betekenis. Deze resulteert in een verklaring, die duidelijk aansluit bij de in Nederland toenemend in gebruik komende korte verklaring, waarin aan het getrouwe beeld wordt gerefereerd³⁷). Geen verschil van mening bestaat overigens over de ratio van vaktechnische clausulering ingeval van beperkingen in de „scope”, zoals bijvoorbeeld bij gebruikmaken van verklaringen van andere accountants. Wel verschillen de gebruiken per land. In Amerika is er bijvoorbeeld het voorgeschreven vermelden van alternatieve procedures bij controle van voorraden en debiteuren.

Genoemde ontwikkeling ontnemt aan één der belangrijkste van de door Burgert pro de clausulering der verklaring gebruikte argumenten alle kracht. Hij stelt³⁸) dat het accountantsberoep in Amerika en Engeland uitstekend functioneert en dat de accountants in die landen uitsluitend geclausuleerde verklaringen afgeven, *zodat* ten aanzien van de bruikbaarheid niet veel twijfel hoeft te bestaan. Eerstens zijn de constatering en te absoluut (zie het voorgaande en vergelijk de ernstige vertrouwenscrisis waarmee het beroep zowel in Amerika als in Engeland is geconfronteerd), maar bovendien wordt geheel ten onrechte een oorzakelijke relatie gelegd, waarvoor het bewijs niet is

³⁴) Auditor’s reports. Forms and qualifications. Statement van het bestuur van het Engelse Instituut, The Accountant, 24 aug. 1968.

³⁵) International Study Group, t.a.p.

³⁶) Verg. K. Kruisbrink t.a.p., in het bijzonder de idee van een „domicile identification”.

³⁷) De voorgestelde tekst luidt:

Independent Auditor’s Report

To the shareholders of X Co.:

In our opinion, the accompanying balance sheet of X Co.at..... and the related statements of income (earnings), retained earnings and source and application of funds for the year then ended are fair and reasonable.

Firm Name, professional designation

Adres

Date.

³⁸) 1967, t.a.p. pag 521.

geleverd en ook bezwaarlijk te leveren valt. Misschien is dit het gevolg van het feit dat het hier om een „oude liefde” van Burgert gaat ³⁹). En een ieder weet dat liefde (soms) blind maakt.

5 In alle drie landen is een duidelijk streven naar verbetering van de duidelijkheid van de strekking der verklaring. In Amerika zijn hiermee de meeste vorderingen gemaakt. (Zie „Een Amerikaanse Leer van de Jaarrekening”, MAB 1966).

In Engeland heeft dit vraagstuk, mede naar aanleiding van de soms bittere aanvallen op het beroep, hoge prioriteit gekregen ⁴⁰). Met een inventarisatie van het Nederlandse goed koopmansgebruik, of beter de maatschappelijk aanvaardbare grondslagen, is nog slechts een begin gemaakt. Dit betekent, zoals Burgert terecht stelt, vaagheid ten aanzien van de strekking der verklaring. Immers „onzekerheid van bedrijfseconomisch beginsel is onzekerheid omtrent de inhoud van de verklaring” ⁴¹).

6 In Amerika zijn belangrijke vorderingen gemaakt met het formuleren en publiceren van de vaktechnische clausuleringen (generally accepted auditing standards).

In ons land is van concretisering van de strekking van de „deugdelijke grondslag” (één der hete hangijzers in het beroep, cf. de discussie over het gebruik maken van de interne controle) nauwelijks sprake. Over de strekking van het accountantsoordeel bestaat dientengevolge minder duidelijkheid dan in Amerika.

Conclusies

Een „volkomen” clausulering is stellig een onbereikbaar ideaal.

Van het best bereikbare zijn wij ook hier te lande nog ver verwijderd.

In Nederland is ten aanzien van de grondslagen voor de jaarrekening en dus voor de *bedrijfseconomische* clausulering, gekozen voor codificatie van een beperkt aantal fundamentele raambepalingen, waaraan door bedrijfsleven en accountants nadere inhoud moet worden gegeven door het gezamenlijk formuleren van normen voor de aanvaardbaarheid. Deze normen zullen ruimte laten voor keuze. Hier zoals elders is deze keuze een „managerial decision”. Gegeven deze keuze zal de jaarrekening een volkomen beeld moeten geven. Vokomen, dat wil zeggen alle voor het verantwoord oordeel noodzakelijke informatie bevattend.

De functie van de accountant belast met de controle van die jaarrekening is vast te stellen dat de keuze verantwoord is en het beeld „volkomen”. Is dit niet het geval dan dient de jaarrekening te worden aangepast of de goedkeuring gekwalificeerd of onthouden. In deze opvatting kan uiteraard geen plaats zijn voor een geclausuleerde verklaring als door Burgert in 1967 gepropageerd. Een dergelijke verklaring miskent namelijk het principiële onder-

³⁹) idem, pag. 501.

⁴⁰) Statement of Intent, t.a.p., Auditing the Auditor, The Economist aug. 1969. Prof. Edward Stamp, The Times, 11 sept 1969 en antwoord hierop van de President van het Engelse Instituut, opgenomen in Accountancy, october 1969.

⁴¹) G. Groeneveld, t.a.p.

scheid tussen accountant en verantwoordingsplichtig orgaan, welk onderscheid rechtstreeks voortvloeit uit het verschil in functionele plaats tussen beide organen van het maatschappelijk verkeer.⁴²⁾ Zij wordt bovendien geargumenteed op gronden, waarvan ik in het voorgaande meen te hebben aangetoond dat ze onhoudbaar zijn, te weten:

- a. de Nederlandse goedkeurende verklaring is een *juistheids*-oordeel
- b. in Amerika en Engeland worden uitsluitend geclausuleerde verklaringen gebruikt
- c. over de strekking waarvan in die landen geen onzekerheid bestaat.

Op dezelfde gronden is er m.i. evenmin plaats voor een geclausuleerde verklaring in de huidige periode van „vaagheid”. In deze situatie is de enig juiste plaats voor de clausulering de toelichting, element van de jaarrekening waarover het accountantsoordeel zich mede uitstrekt.⁴³⁾

Vaktechnische clausuleringen in de verklaring dienen beperkt te blijven tot negatieve aspecten. Positieve mededelingen (bijvoorbeeld van verrichte werkzaamheden) dienen achterwege te blijven: de leek begrijpt ze immers niet. Een clausulering van de rationele verwachting ten aanzien van een doelmatige taakvervulling door de accountant (ik heb gedaan wat ik, als deskundige, meende te moeten doen) is uiteraard geheel overbodig⁴⁴⁾.

Ter bevordering van de duidelijkheid zou het overigens gewenst zijn het publieke verkeer meer, en op meer systematische en gezaghebbende wijze te informeren over de vaktechnische draagwijdte van de „deugdelijke grondslag”, basis van iedere goedkeurende verklaring.

Tot nu toe heeft de concretisering - overigens geen eenvoudig probleem - te veel het karakter van een „beroeps-onderonsje”.

4 Clausuleringen betreffende niet-geconsolideerde controle-objecten

Waar behoefte noch deskundigheid zijn geconsolideerd, dient te worden vermeden aan de strekking van de goedkeurende verklaring bij de jaarrekening mede oordelen over deze objecten te verbinden, hetzij impliciet⁴⁵⁾ hetzij expliciet, door bijvoorbeeld uitbreiding van de reglementaire bepalingen betreffende de strekking der verklaring als voorgesteld door van Kampen⁴⁶⁾. Doet men dit niet dan dreigt het gevaar van een overschatting van de strek-

⁴²⁾ In gelijke zin: W. van Bruinessen, Accountantsdag 1967, verslag, t.a.p.

⁴³⁾ A. M. van Rietschoten, Wet op de jaarrekening en de rol van de toelichting, in Het Financieel Dagblad van 9 juni, 1970. Deze auteur wijst op het gevaar van een onverantwoord beeld gevende balans en resultatenrekening, vergezeld van een „verbeteringen” hierop bevattende toelichting.

⁴⁴⁾ verg. opvattingen in Amerika in Accountants International Study Group, t.a.p.

⁴⁵⁾ J. W. J. van Kleef, vergadering Kring Noord van het NIVRA op 9 maart 1970, in Nivra berichten juli-augustus 1970, pag. 81. Hij poneerde de volgende, mijns inziens bijzonder *gevaarlijke* stelling: „daar in het controleprogramma de interne organisatie en de werking daarvan object van onderzoek zijn, houdt de accountantsverklaring meer dan alleen een oordeel over de jaarrekening sec in” en verder „In ieder geval hoeft in de verklaring naast de goedkeuring niet expliciet vermeld te worden, dat de administratieve organisatie adequaat is”. Hier is een duidelijke verwarring van doel en middelen

⁴⁶⁾ L. van Kampen Jr., De functie van de accountant en haar weerspiegeling in de beroepsvoor-schriften, rede studie-dag VAGA, 1961.

king der accountantsverklaring, met alle daaraan verbonden risico's voor het beroep en het maatschappelijk verkeer⁴⁷).

In die gevallen waarin opdrachten met genoemde, uitgebreide strekking doelmatig door een accountant kunnen worden uitgevoerd - hetgeen bij de huidige stand der vaktechnische ontwikkeling dus veelal een specifieke deskundigheid veronderstelt - is het m.i. gewenst, een *afzonderlijke* verklaring terzake van dit specifieke controle-object af te geven. Een in het verkeer gebrachte goedkeurende verklaring, uitgebreid met een clause terzake van dit object, lijkt, gezien het hierboven gesignaleerde gevaar, maar ook gezien het ontbreken van een standaardverklaring voor de geconsolideerde functie, minder doelmatig⁴⁸).

⁴⁷) verg. de discussies in Engeland naar aanleiding van geruchtmakende misslagen bij „profit forecasts”.

⁴⁸) R. S. Gynther, hoogleraar in Accountancy in Australië bepleit een flexibel gebruik van de korte verklaring "in order to pass on useful information to the shareholders and others-i.e., *in addition* to the minimum requirements of the Companies Acts". Zie „uit het Buitenland”, uitgave NIVRA, 21 oktober 1970. Hier is overigens sprake van toevoeging aan een standaard-verklaring.

LITERATUURLIJST, SAMENGESTELD DOOR HET
BEDRIJFSECONOMISCH INSTITUUT DER N.E.H.

De jaarrekening van gediversificeerde ondernemingen

Leopold Schachner: „Corporate Diversification and Financial Reporting”.
The Journal of Accountancy, april 1967.

Andrew Barr: „New Disclosures Noted in Annual Reports”.
Financial Executive, juni 1967.

Robert K. Mautz: „Identification of the Conglomerate Company”.
Financial Executive, juli 1967.

Oswald Nielsen: „Canons for Line of Business Reporting”.
Management Accounting, augustus 1967.

Robert K. Mautz: „Conglomerate Reporting and Data Reliability”.
Financial Executive, september 1967.

Accounting Principles Board: „Disclosure of Supplemental Financial Information by Diversified Companies”.
The Journal of Accountancy, oktober 1967.

D. W. Say: „Accounting for Business Combinations”.
Canadian Chartered Accountant, november 1967.

Andrew Barr: „Comments on the Conglomerate Reporting Problem”.
Financial Executive, november 1967.

Robert K. Mautz: „Bases for More Detailed Reporting by Diversified Companies”.
Financial Executive, november 1967.

„Need for product-line reporting” by Andrew Barr. Excerpts from a talk given at the Symposium on Financial Reporting for Conglomerates.
The Journal of Accountancy, januari 1968.

- Complete proceedings of the Symposium on Financial Reporting for Conglomerates published by Prentice-Hall Inc.

Robert K. Mautz: „Financial Reporting by Conglomerate Companies”.
Financial Executive, februari 1968.

Financial Executives Institute study.
Recommendations on conglomerate reporting.
The Journal of Accountancy, februari 1968.

Leopold Schachner: „Accountability under Industrial Diversification”.
Accounting Review, april 1968.

Two Views of Reporting by Conglomerate Companies:

- Howard C. Greer: „The Chop Suey Caper”.

- Robert T. Sprouse: „Chop Suey, Chain Stores and Conglomerate Reporting”.

The Journal of Accountancy, april 1968.

„Some Problems of Disclosure” by Manuel F. Cohen. Excerpted from an address.

The Journal of Accountancy, mei 1968.

Klaus D. Haase: „Zur amerikanischen Diskussion über die Rechnungslegung konglomerierter und anderer diversifizierter Unternehmungen”.

Die Wirtschaftsprüfung, juli 1968.

- Joe J. Cramer Jr.: „Income Reporting by Conglomerates - Views of American Businessmen”.
Abacus, Vol. 4, no. 1, augustus 1968.
- R. G. Walker: „Disclosure by Diversified Companies”.
Abacus, Vol 4, no. 1, augustus 1968.
- Thomas Edward Lynch: „Diversified Reporting”.
Financial Analysts Journal, november 1968.
- APB Comments on SEC Proposal on Product Line Reporting.
The Journal of Accountancy, december 1968.
- Paul A. Pacter: „Some Recent Examples of Earnings Reports by Division”.
The Journal of Accountancy, december 1968.
- Statement on Auditing Procedure No. 40: Reports following a Pooling of Interest.
The Journal of Accountancy, december 1968.
- Robert W. Haack: „Viewpoints in Corporate Disclosure”.
Financial Executive, februari 1969.
- Thomas F. Keller: „Another Look at Financial Disclosure”.
Management Accounting, februari 1969.
- Paul A. Pacter: „Conglomerate Reporting - The Debate Continues”.
The Journal of Accountancy, maart 1969.
- SEC Chairman Budge Testifies on „Poolings” and Goodwill.
The Journal of Accountancy, april 1969.
- SEC Staff Report: „Disclosure to Investors - A Reappraisal of Administrative Policies under the '33 and '34 Acts”.
The Journal of Accountancy, april 1969.
- Robert T. Sprouse: „Diversified Views about Diversified Companies”.
Journal of Accounting Research, Vol. 7, no. 1, voorjaar 1969.
- George Hobgood: „Voluntary Disclosure in 1968 Annual Reports”.
Financial Executive, augustus 1969.
- Paul A. Pacter: „Accounting for Business Combinations: The Evolution of an APB Opinion”.
The Journal of Accountancy, augustus 1969.
- Samuel R. Sapienza: Book Review of „External Reporting for Segments of a Business: A Research Study in Management Reporting” by Morton Backer and Walter B. McFarlaud (New York: Nationale Association of Accountants, 1968).
Accounting Review, oktober 1969.
- Trust Accountants - New Institute Recommendation.
The Accountant, 15 november 1969.
- Jack H. Fisch and Martin Mellman: „Accounting for Investments in Affiliated Companies”.
The Journal of Accountancy, november 1969.
- William J. Schrader, Robert E. Malcom and John J. Willingham: „In Support of Pooling”.
Financial Executive, december 1969.
- Multicompanies: A Case of Rampant Obscurity.
Forbes Magazine, januari 1970.

- Alfred Rappaport and Eugene M. Lerner: „Reporting by Diversified Firms”.
Financial Analysts Journal, januari - februari 1970.
- Colin A. Perry: „Accounting for Mergers”.
The Accountant, 12 februari 1970.
- K. Fred Skousen: „Standards for Reporting by Lines of Business”.
The Journal of Accountancy, februari 1970.
- Accounting Principles Board Proposes „Merger” Opinion.
The Journal of Accountancy, april 1970.
- APB Opinions Discussed at Symposium - Business Combinations.
The Journal of Accountancy, juni 1970.
- William H. Beaver: Book Review of „Financial Reporting by Diversified Companies” by Robert K. Mautz (New York: Financial Executives Research Foundation, 1968).
Accounting Review, juli 1970.
- APB Reaches Agreement on Business Combinations Opinion.
The Journal of Accountancy, augustus 1970.
- APB Issues Opinions on Mergers and Intangible Assets.
The Journal of Accountancy, september 1970.
- Paul A. Pacter: „Line-of-Business Earnings Disclosures in Recent SEC Filings”.
The Journal of Accountancy, oktober 1970.
- APB Opinion No. 16: Business Combinations (augustus 1970).
The Journal of Accountancy, oktober 1970.
- Arthur R. Wyatt, Accounting Research Study No. 5,
„A Critical Study of Accounting for Business Combinations”, 1963.
- Alfred Rappaport and Eugene M. Lerner, National Association of Accountants Research Study, „A Framework for Financial Reporting by Diversified Companies”, 1969.

De verwerking van goodwill in de jaarrekening

- Abraham J. Briloff: „Dirty Pooling”.
Accounting Review, juli 1967.
- Abraham J. Briloff: „Distortions Arising from Pooling-of-Interests Accounting”.
Financial Analysts Journal, maart 1968.
- David Perry Harman Jr.: „Pooling of Interests: A Case Study”.
Financial Analysts Journal, maart 1968.
- H. S. Hendrickson: „Some Comments on „Dirty Pooling”.
Accounting Review, april 1968.
- Jack H. Fisch and Martin Mellman: „Poolings of Interests: The Status of the Criteria”.
The Journal of Accountancy, augustus 1968.
- Howard J. Snively: „Pooling Is Good Accounting”.
Financial Analysts Journal, november-december 1968.
- Robert Beyer: „Goodwill and Pooling of Interests: A Re-assessment”.
Management Accounting, februari 1969.

- John V. van Pelt: „Accounting for Acquisitions: What Should Be Done? “. Management Accounting, februari 1969.
- Reg S. Gynther: „Some Conceptualizing on Goodwill”. Accounting Review, april 1969.
- Drs. J. Bulte en Drs. F. Krens: „Verslaggeving en concentraties van ondernemingen. Enkele beschouwingen over de betekenis van het karakter van een concentratie voor de verslaggeving”. Economisch-Statistische Berichten, 15 oktober 1969.
- Philip Piaker: „Non-Accounting for Goodwill - A Critical Analysis of Accounting Research Study No. 10”. New York Certified Public Accountant, november 1969.
- Federal Trade Commission Study Urges Elimination of Pooling of Interests. The Journal of Accountancy, december 1969.
- APB: „Accounting for Business Combinations”. The Journal of Accountancy, januari 1970.
- Michael Clay: „Customer Goodwill”. The Accountant, 9 april 1970.
- Bryan V. Carsberg: Book Review of „Accounting for Goodwill” by George R. Catlett and Norman O. Olson. Accounting Review, april 1970.
- H. Böhme: „Vision künftiger Unternehmensbewertung”. Die Wirtschaftsprüfung, juni 1970.

Verwerking in de jaarrekening van verandering in de koersverhouding tussen valuta's

- P. C. Breck: „Administratieve vraagstukken eigen aan internationale maatschappijen”. Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde, januari-februari 1968.
- Lee J. Seidler and Joseph Dowling: „Unsettled Currency Devaluation Problems in International Accounting”. New York Certified Public Accountant, september 1968.
- Alfred M. King: „Budgeting Foreign Exchange Losses”. Management Accounting, oktober 1969.
- C. Schnicke: „Probleme bei der Einbeziehung von Konzernunternehmen mit Sitz im Ausland in den Konzernabschluss”. Die Wirtschaftsprüfung, september 1970.

Koopkrachtverandering

- W. H. Hannum and W. Wasserman: „General Adjustment and Price-Level Measurement”. Accounting Review, april 1968.
- Paul Rosenfield: „Accounting for Inflation - A Field Test”. The Journal of Accountancy, juni 1969.
- Price-Level Adjustments Urged by APB. The Journal of Accountancy, september 1969.

- Statement of the Accounting Principles Board No. 3: Financial Statements Restated for General Price-Level Changes.
The Journal of Accountancy, september 1969.
- Prof. R. J. Chambers: „Elements of Price Variation Accounting”.
The Accountant, 26 februari 1970.
- Prof. R. J. Chambers: „Historical Cost Accounting and its Variants”.
The Accountant, 5 maart 1970.
- Prof. R. J. Chambers: „Price-Level Adjusted Accounting”.
The Accountant, 19 maart 1970.
- Prof. R. J. Chambers: „Replacement Price Accounting”.
The Accountant, 2 april 1970.
- Prof. R. J. Chambers: „Present Value Accounting”.
The Accountant, 16 april 1970.
- Maurice Moonitz: „Price-Level Accounting and Scales of Measurement”.
Accounting Review, juli 1970.
- J. Pearcy: „Inflation and U.K. published accounts”.
Journal UEC, 1 oktober 1970.
- Accounting for Inflation.
The Accountant, 8 oktober 1970.
- Staff of the Accounting Research Division, Accounting Research Study No. 6
„Reporting the Financial Effects of Price-Level Changes”.
- Thomas A. Dyckmann: „Investment Analysis and General Price-Level Adjustments: A Behavioral Study”, A.A.A.

Langlopende contracten in de jaarrekening, waaronder leasing

- Accounting Principles Board: „Reporting of Leases in Financial Statements of Lessees”. Opinion No. 5.
A.I.C.P.A., september 1965.
- Eileen T. Corcoran: „Reporting of Leases”.
Financial Analysts Journal, januari 1968.
- Wolfgang Lichy: „Die Bilanzierung vermieteter Wirtschaftsgüter im aktienrechtlichen Jahresabschluss”.
Zeitschrift für Betriebswirtschaft, maart 1968.
- Harry J. Wolk: „Accounting for Leases”.
Journal of Accounting Research, voorjaar 1968.
- F. A. Hughes: „Accounting for Leaseback Transactions”.
Canadian Chartered Accountant, mei 1968.
- W. J. Kenley: „Accounting for leases”.
The Accountants' Journal, augustus 1968.
- Ray H. Garrison: „Methodology of Lease Capitalization”.
Accounting Review, oktober 1968.
- Joseph F. Wojdak: „A Theoretical Foundation for Leases and Other Executory Contracts”.
Accounting Review, juli 1969.
- William L. Ferrara and Joseph F. Wojdak: „Valuation of Long-Term Leases”.
Financial Analysts Journal, november-december 1969.

A. Hutzler: „Zum Ausweis des wirtschaftlichen Eigentums in der Handelsbilanz“.

Die Wirtschaftsprüfung, januari 1970.

Gerald Alvin: „Resolving the Inconsistency in Accounting for Leases“.

The New York Certified Public Accountant, maart 1970.

Gutachten des Instituts der Wirtschaftsprüfer in Deutschland e.V. zur Frage der Bilanzierung des in Leasing-Verträgen eingeräumten Anspruchs auf Mietverlängerung oder Erwerb der Mietsache bei beweglichen Anlagegütern.

Die Wirtschaftsprüfung, april 1970.

APB Opinions Discussed at Symposium-Leases.

The Journal of Accountancy, juni 1970.

John H. Myers, Accounting Research Study No. 4

„Reporting of Leases in Financial Statements“.

New Concepts in Leasing. A compendium of eight articles on leasing taken from the Canadian Chartered Accountant. The Canadian Institute of Chartered Accountants.

Eigen vermogen

APB Opinion No. 14: Accounting for Convertible Debt and Debt Issued with Stock Purchase Warrants.

The Journal of Accountancy, mei 1969.

G. Schmidt: „Die Bilanzierung des aktienrechtlichen Zweckvermögens“.

Die Wirtschaftsprüfung, juni 1970.